

В.В. Войтенко, к.т.н., доц.
Житомирський інженерно-технологічний інститут
Ю.В. Загородній, к.т.н., докторант
Київський національний університет ім. Т.Шевченка

**РОЗРОБКА ПРОЕКЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ІМІТАЦІЇ ПРОЦЕСІВ РОСТУ РОСЛИН
 В РІЗНИХ УМОВАХ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

В статті розглядається підхід до створення проекційної системи комп'ютерної імітації росту рослин – важливої складової в складних потоках інформації та енергії біосфери. Використовуючи даний підхід, будується модель середньостатистичної рослини як представника певної популяції, що включає в себе на деталізованому рівні окремі загальні органи та клітини.

1. Концептуальні основи методики моделювання росту рослин

В розв'язуванні сучасних екологічних проблем не останню роль має зіграти імітаційне моделювання розвитку біологічних об'єктів в різних умовах довкілля. Сучасна комп'ютерна техніка дозволяє проводити імітаційні експерименти на високому технічному рівні. Для цього необхідно розробити відповідні алгоритми та методи проектування біологічних організмів. В статті розглядається підхід до створення проекційної системи комп'ютерної імітації росту рослин – важливої складової в складних потоках інформації та енергії біосфери.

Зрозуміло, моделі росту рослин мають описувати всі відомі процеси, які проходять у період онтогенезу рослини [3, 4]. "Онтогенезом називають індивідуальний розвиток **організму**, всю сукупність його перетворень від зародження (запліднення яйцеклітини, початок самостійного життя вегетативного зачатка) до природної смерті. В процесі онтогенезу реалізується **спадкова інформація** організму (генотип) в конкретних умовах **навколишнього середовища**, внаслідок чого формується **фенотип**, тобто сукупність всіх ознак і властивостей індивідуального організму" [4]. Під час онтогенезу відбувається:

- ріст структурної маси рослини;
- структурна і функціональна спеціалізація та ріст клітин, які складають тканини і органи рослини;
- ускладнюються взаємодії між частинами, виникають незворотні вікові зміни всього організму як цілої системи.

Ріст організму складається з росту органів та тканин. Ріст останніх, в свою чергу, складається з росту їх клітин. Онтогенез рослинної клітини складається з ряду послідовних етапів: поділу, росту розтягуванням, диференціювання, старіння і смерті. Тому загальне моделювання росту та розвитку рослин включає в себе:

- моделі внутрішньоклітинних процесів;
- моделі росту числа клітин;
- моделі росту ваги рослини та репродукції в ній вірусу;
- моделі розповсюдження вірусної інфекції в межах органа рослини, між органами та в межах популяції рослин;
- моделі обміну між органами рослини.

Рис. 1. Загальна схема системи моделей рослини

Основні змінні стану, які входять у моделі здорових та інфікованих вірусами рослин різного ієрархічного рівня, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні характеристики, що досліджуються

№	Здорові організми	Інфіковані організми
Рівень організму		
1	Вага організму	Те ж саме
2	Вага групи клітин (органів)	Те ж саме
3	Число (концентрація) клітин органа	Те ж саме
4	Вага клітини	Те ж саме
5	Доля клітин органа, що діляться	Те ж саме
6	Вік клітини, яка ділиться	Те ж саме
7		Концентрація вірусу
8		Інтенсивність репродукції вірусу
9	Обмін між органами	Те ж саме
10		Інтенсивність розповсюдження вірусу між органами та клітинами
Рівень клітини		
1	Вага клітини	Те ж саме
2	Вектор простих речовин	Те ж саме
3	Вектор складних речовин	Те ж саме
4	Вектор інтенсивностей процесів клітини	Те ж саме
5	Вектор кількісних показників розвитку органел	Те ж саме
6		Інтенсивність репродукції вірусу в клітині
7		Концентрація вірусу в клітині
Рівень популяції		
1	Густина рослин (концентрація на площі)	Те ж саме
2	Урожайність (для культурних рослин)	Те ж саме
3	Кількісна міра ваги популяції	Те ж саме
4		Інтенсивність розповсюдження вірусу
5		Концентрація вірусу в популяції

2. Структура комп'ютерної системи імітації процесів росту рослин

На сьогоднішній день чимало спеціалістів, що працюють над складанням комп'ютерних моделей екологічних процесів та біологічних явищ, застосовують сучасні підходи у проектуванні, долаючи складність тих чи інших задач за допомогою різновидів та модифікацій класичної об'єктно-орієнтованої парадигми. Однією з основних особливостей компонентного об'єктного підходу, що містить технологія СОМ, є чітке відокремлення інтерфейсу класу від його реалізації.

Використовуючи даний підхід, побудуємо модель середньостатистичної рослини як представника певної популяції, що на деталізованому рівні включає в себе окремі загальні органи та клітини. Розпочнемо з опису інтерфейсів, що є чи не основною із стадій об'єктно-орієнтованого проектування. Інтерфейси, як правило, описують конкретний стан моделі, наприклад, інтерфейс клітинних процесів, інтерфейс зеленої маси рослини, інтерфейс вірусного ураження та його репродукції тощо. Крім того, такі моделі реально існують в контексті графічного представлення, реалізуються окремо одна від одної, володіють певною автентичністю. Як повинні відноситися інтерфейси один до одного? Звичайно, можна було б утворити класичне множинне успадкування або представити всю модель у вигляді складного контейнера, проте у такому випадку не уникнути ситуації, коли інтерфейси включатимуть в себе методи з однаковими іменами. Тому замість традиційного підходу пропонується використання вкладених класів – *nested classes*, коли реалізації інтерфейсів та їх представники містяться (оголошуються та реалізуються) цілком в середині батьківського класу. Схематично це може бути представленим мовою програмування С++ наступним чином:

```

class n_PLANT
{
protected:
// загальні властивості найвищого рівня
char *Type_plant;
unsigned long Plant_iid;
public:
n_Plant(); // ініціалізація змінних основного класу
... ..

class PlantVisual: public IVisual
{
public:
PlantVisual() {}
virtual void GetGrowth();
virtual char* GetPosition();
virtual int& GetTime();
/// ...///...
}n_PlantVisual;

class PlantGrowth: public IGrowth
{
public:
PlantGrowth() {}
virtual void GoGrowth();
virtual char* GetData();
/// ...///...
}n_PlantGrowth;
};

```

Вкладення надає дві очевидні переваги: по-перше, функції-члени вкладеного класу можуть отримати доступ до змінних основного класу без додаткових покажчиків на нього; по-друге, вкладені класи упаковані в основному та залишаються невидимими протягом усього циклу програми. Клас, складений у СОМ в такий спосіб, відомий як клас з об'єктною ідентичністю. Слід відмітити, що й змінні інтерфейсних типів `n_PlantVisual` та `PlantGrowth` належать класу. Для створення конкретних об'єктів класу на відміну від звичайного конструктора у нашій моделі будемо використовувати глобальну абстрактну функцію `n_Plant - GetPlantObject(Plant_iid, nIid, void** ppvObj)`; перший параметр – глобальний ідентифікатор створеного об'єкта типу `Plant`, другий – ідентифікатор потрібного нам інтерфейсу, третій – покажчик на інтерфейс об'єкта. Таким чином, можна отримати об'єкт з набором обраних інтерфейсів, а зрештою через нього дізнатися і про решту інтерфейсів, які підтримує дана версія програми.

3. Математичні моделі ієрархічних процесів росту рослин

В основі комп'ютерної імітації процесів росту рослин мають лежати моделі процесів росту та розвитку біологічних організмів [1, 3]. Кожний організм складається з певного числа органів, які, в свою чергу, складаються з клітин. Клітина в різних екологічних ситуаціях характеризується своїм станом при віці τ , який може відрізнитися від ідеального – $w_i(\tau)$. Тоді концентрацію клітин для органа i можна кількісно представити наступним чином:

$$n_i(t, \tau) = \sum_{j=1}^{[N]} \frac{w_j^r(\tau)}{w_i(\tau)},$$

де $w_j^r(\tau) \leq w_i(\tau)$ – реальний стан клітини j органа i в час її життя τ ; $[N]$ – ціла частина кількісної міри числа клітин.

Динаміка концентрації клітин описується наступною системою рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{\partial n_i^0(t, k)}{\partial t} = -\frac{\partial n_i^0(t, k)}{\partial k} - s_i(t)n_i^0(t, k), k < t_d, \\ n_i^0(t, 0) = 2\theta_i(t)n_i^0(t, t_d) + \sum_j a_{ij}n_j^0(t, 0) - \sum_j a_{ji}n_i^0(t, 0), \\ n_i^1(t, t_d) = (1 - \theta_i(t))n_i(t, t_d), \\ \frac{\partial n_i^1(t, k)}{\partial t} = -\frac{\partial n_i^1(t, k)}{\partial k} - s_i(t)n_i^1(t, k), k \geq t_d, \end{cases} \quad (1)$$

$$n_i(t, k) = \begin{cases} n_i^0(t, k); k < t, \\ n_i^1(t, k); k \geq t, \end{cases}$$

$$N_i(0) = \int_0^\infty n_i(0, k)dk = N_i^0,$$

де $0 \leq \theta_i(t) \leq 1$ – доля клітин органа i , що діляться в час t ; N_0 – загальне число клітин в початковий момент часу; $s_i(t)$ – питома швидкість руйнації клітин органа, в результаті смерті або руйнації. Функція, взагалі, може бути імпульсною.

Динаміка концентрації клітин в час t , яка визначається як

$$N_i(t) = \int_0^\infty n_i(t, \tau)d\tau,$$

описується рівнянням

$$\begin{aligned} \frac{dN_i(t)}{dt} &= 2\theta_i(t)n_i(t, t_d), \\ N_i(0) &= N_i^0. \end{aligned} \quad (2)$$

Ріст ідеальної ваги клітини описується рівнянням:

$$\begin{aligned} \frac{dw_i(\tau)}{d\tau} &= (c_0(t, E) - c_3)w_i(\tau), \\ w_i(0) &= \frac{w_i(t_d)}{2}, \end{aligned} \quad (3)$$

де $w(\tau)$ – вага клітини в час t ; t_d – час ділення клітини; $E = (E_1, E_2, \dots, E_r)$ – вектор умов середовища (температура, вологість тощо).

Нехай $N_i^v(t)$ – число клітин групи i , які уражені вірусом, динаміка якого описується наступними рівняннями:

$$\begin{aligned} \frac{dN_i^v(t)}{dt} &= a(t)N_i^v(t)[b(t)N_i(t) - N_i^v(t)], \\ N_i^v(t_{inf}^i) &= N_{i0}^v, \end{aligned} \quad (4)$$

де t_{inf}^i – час початку інфекційного процесу в органі i . Тоді вага органа i описується наступним рівнянням:

$$W_i(t) = \int_0^t [(1 - M_i(t))w_i(k) + M_i(t)w_v(k)]n_i(t, k)dk, \quad (5)$$

де $w_v(k)$ – вага клітини за наявності в ній вірусу, $M_i(t) = \frac{N_i^v(t)}{N_i(t)}$.

Вплив вірусу на організм рослини відрізняється наступними стадіями процесу інфекційності [1]:

- 1) стадія спокою, при якій вірусна репродукція не проходить, і розвиток рослин не трансформується;
- 2) стадія прокидання, при якій вірус починає впливати на розвиток клітини господаря;
- 3) стадія розмноження і закріплення, при якій йде процес репродукції вірусу і сильне гальмування внутрішньоклітинних процесів;
- 4) стадія порушення керування клітинними процесами, коли всі процеси, що проходять в клітині, втрачають свою потенційну силу;

5) латентна стадія – смерть клітини і вихід вірусу в міжклітинний простір.

Перша стадія характеризується наявністю вірусу в клітині. Отже, початком стадій є проникнення віріону в клітину.

Динаміка розвитку вірусної інфекції в клітині описується наступними рівняннями:

$$\begin{aligned} \frac{dw(t)}{dt} &= -\frac{k_2 k_1 (1-a) w(t) v(t)}{1 + (1-a) k_1 v(t)}, \\ \frac{dv(t)}{dt} &= \frac{(c k_2 (1-a) - 1) k_1 w(t) v(t)}{1 + (1-a) k_1 v(t)}, \end{aligned} \quad (6)$$

де $t \geq t_{inf}$ при початкових умовах: $w(t_{inf}) = w^1$; $v(t_{inf}) = 1$, де $t_{inf} \geq 0$ – час проникнення вірусу в клітину.

Рівновага числа вірусних частинок в клітині характеризується наступною властивістю:

$$\frac{dv(t)}{dt} = 0, \quad (7)$$

з якої випливають наступні можливі умови:

1. Стан спокою: $k_1 = 0$. Ця умова визначає “неможливість” утворення комплексу “клітина-вірус” для початку процесу репродукції.

2. Умова рівноваги: $c = c^0 = \frac{1}{k_2 a}$, яка визначає рівновагу процесу утворення нових віріонів і “розливання” вірусної частинки. При $c > c^0$ йде процес репродукції віріонів (збільшення їх числа) за рахунок клітинного апарату.

Вихід зі стану спокою характеризується ростом коефіцієнта $k_1 > 0$.

Таким чином, користуючись рівняннями (1)–(6) можна імітувати процеси росту та розвитку рослин в різних умовах навколишнього середовища, підбираючи відповідні функції для опису всіх параметрів моделей конкретних організмів.

4. Імітація процесів росту рослин та розвитку фітовірусної інфекції

Як приклад розв'язку системи (1) розглянемо наступні функції:

$$n_i(t, \tau) = C_0 e^{-S_i(t)} e^{-a(t-\tau)^2 + b(t-\tau)}, \quad (8)$$

де функцію долі клітин, що діляться $\theta(t)$, можна представити у вигляді:

$$\theta(t) = \theta_0 e^{-\gamma t}. \quad (9)$$

Підставляючи ці функції в умову для кількості клітин, що пройшли поділ в час t :

$$n_i^0(t, 0) = 2\theta_i(t) n_i^0(t, t_d), \quad (10)$$

маємо наступну залежність:

$$2\theta_i(t) e^{(at-b)t_d} e^{-at_d^2} = 1. \quad (11)$$

Таким чином, функцію $\theta(t)$ представимо у вигляді:

$$\theta(t) = C_\theta e^{bt_d} e^{-at_d t}, \quad (12)$$

тобто

$$\begin{aligned} \theta(0) &= \theta_0 = C_\theta e^{bt_d}, \\ \gamma &= at_d, \end{aligned} \quad (13)$$

де $C_\theta = \frac{1}{2} e^{at_d^2}$.

Розглянемо частковий випадок, коли час ділення клітини є функцією постійною: $t_d = \text{const}$.

Отримуємо наступну залежність:

$$a = \frac{\ln 2 C_\theta}{t_d^2}; \quad b = \frac{\ln \theta_0 - \ln C_\theta}{t_d}. \quad (14)$$

Задаємо умови імітації:

– спочатку діляться майже три чверті клітин організму (насіння) $\theta_0 = 0,71$;

– середня вага тільки-но утвореної клітини (за даними Торнлі [3]): $w(0) = 3,75 \cdot 10^{-11}$ гр.;

- середня вага клітини, що ділиться, $w(t_d) = 2w(0)$;
- час життя клітини між діленням $t_d = 1$ день.

Тоді маємо $b = \ln 2 - a$; $\gamma = 2a$. Якщо на 50-й день росту рослини (початок цвітіння) кількість клітин, що ділиться, - 64 %, маємо:

$$50\gamma = \ln \frac{71}{64} \text{ або } \gamma = 2a = \frac{\ln \frac{71}{64}}{50} = 0,00201.$$

Тоді $a = 0,001$, $b = \ln 2 - 0,001 = 0,349$. При певних припущеннях ріст ваги клітини, що описується рівняннями (3), можна представити таким чином:

$$w(t, E) = w(0)e^{v(t, E)t}. \tag{15}$$

Якщо підставити цю функцію в умову $w(t_d) = 2w(0)$, отримаємо:

$$v(t_d, E) = \frac{\ln 2}{t_d} = \ln 2, \tag{16}$$

де $E = (E_1, E_2, \dots, E_r)$ - вектор умови середовища (температура, вологість тощо). Рівняння (3) можна замінити різницеvim рівнянням за методом Ейлера:

$$\begin{aligned} w(t + h) &= w(t) + h * (c_0(t, E) - c_3)w(t), \\ w(0) &= 3,75 * 10^{-11} \end{aligned} \tag{17}$$

і перерахувати динаміку середньої ваги рослини за вегетаційний період 80 днів, починаючи з дня 0, як дня прокльовування насіння.

Нехай кількість клітин у вегетативній частині рослини, яка починає проростати, $5 * 10^{10}$. Тоді вага цієї частини $W(0) = 2 \text{ гр.}$, крок часу $h = 10$. Ріст ваги вегетативної клітини при обумовлених параметрах росту представлено на рисунку 2, а ріст ваги рослини за вегетаційний період - на рисунку 3.

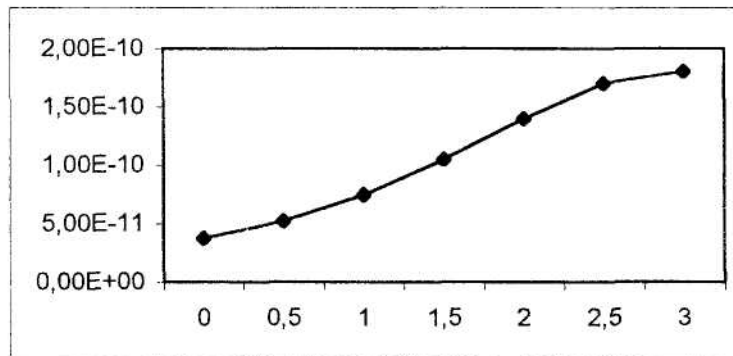

Рис. 2. Динаміка росту ваги клітини (в грамах)

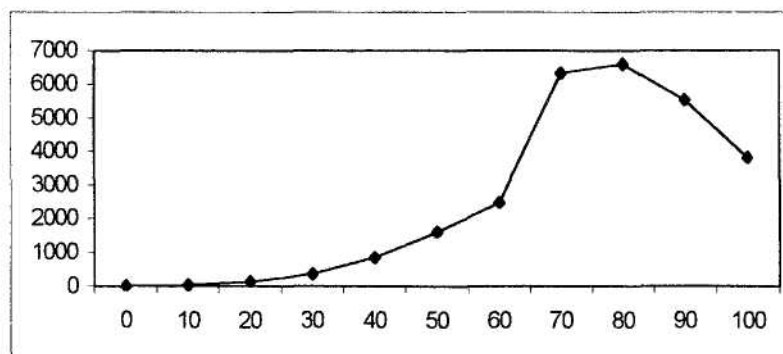

Рис. 3. Динаміка росту ваги рослини (в грамах)

Таким чином, запропоновані моделі і підхід до імітації процесів росту та розвитку рослин можна використовувати для постановки і розв'язування задач дослідження складних фітосистем в різних умовах екологічної нестійкості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бейко І.В., Войтенко В.В., Загородній Ю.В. Об'єктно-орієнтовний метод проектування складних екологічних систем // Вісник ЖІТІ. – 1997. – № 5. – С. 3.
2. Загородній Ю.В. Використання моделей росту рослин в дослідженні шляхів сталого розвитку агроєкосистем. – Харків // Вісник ХІСП. Матеріали 2-ї міжнародної конференції “Екологічна та техногенна безпека”. – Т. 1. – 2002. – С. 51–57.
3. Загородній Ю.В., Бойко А.Л. Математичні моделі в дослідженні вірусів рослин. – К.: ЕксОб, 2001. – 152 с.
4. Мусієнко М.М. Фізіологія рослин. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 392 с.
5. Торнли Дж. Математические модели физиологии растений. – К.

ВОЙТЕНКО Володимир Володимирович – кандидат технічних наук, доцент кафедри програмного забезпечення Житомирського інженерно-технологічного інституту.

Наукові інтереси:

- об'єктно-орієнтовані технології;
- розробка комп'ютерних систем імітації екологічних процесів.

E-mail: yvv@zict.zhitomir.ua

ЗАГОРОДНІЙ Юрій Віталійович – кандидат технічних наук, докторант факультету кібернетики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Наукові інтереси:

- математичне моделювання в екології;
- системологія.

E-mail: yuzagor@ukr.net

Подано 13.10.2002